

Қудрат Дўстмуҳаммад

НОБЕЛ

МУКОФОТИ ОЛГАН АДИБЛАР

ҚУДРАТ ДЎСТМУҲАММАД

НОБЕЛ
МУКОФОТИ
ОЛГАН АДИБЛАР

(1901—2000 йиллар)

ТОШКЕНТ «МАЪНАВИЯТ» 2002

Адабиёт соҳасида Нобел мукофоти берилиши адабиётшунослар, адиблар ва китобсеварлар учун муҳим воқеа. «Кимга берилибди?», «Қайси асари учун?», «Қаердан экан у бахтли адиб?» ва ҳоказо саволлар бири иккинчисига эргшиб келаверади. Қисқаси, мукофот соҳиби биографиясининг ипидан игнасигача, асарининг обриси ва таҳлилидан муаллиф мукофот топшириш вақтида нималар деганигача ҳаммаси ижодкор учун нимадир беради, уни эзгу ишларга ундайди.

Нобел мукофоти 1901 йилдан бошлаб берилди. Барча лауреатлар ҳақида тулиқ маълумот берадиган китоб 1986 йили инглиз тилида, 1992 йили рус тилида нашр қилинди. Лекин ўзбек китобхонлари уқий оладиган рус тилидаги китоб ҳам жуда ноёб. Бундан ташқари, ҳар йили биттадан лауреат қушилиб турибди.

Шуларни ҳисобга олиб, 1901—2000 йилларда мукофот олган адибларнинг биографиялари, айримларининг мукофот топшириш вақтидаги нутқлари, эсдаликлари, баъзи асарларнинг мўъжазгина таҳлили мазкур тупламга киритилди.

Мутахассислар ва китобсеварлар учун мулжалланган.

Сўз боши муаллифи — Озод Шарафиддинов

Д 99

Дўстмуҳаммад, Кудрат.

Нобел мукофоти олган адиблар (1901—2000 йиллар).— Т.: «Маънавият», 2002.— 256 б.

ББК 83.3

Д $\frac{4702620204-24}{M25(04)-02}$ 7 — 02

© «Маънавият», 2002.

СЎЗ БОШИ

Нобел мукофоти — энг катта адабий мукофот. Бундан каттароғи йўқ. Ҳар бир давлатнинг ўнлаб миллий мукофотлари, халқаро мукофотлари бор, лекин Нобел мукофоти энг нуфузлиси ҳисобланади. Шунинг учун бу мукофотни олган адибларнинг китобини ўқувчилар яхши кутиб оладилар, қизиқиб ўқийдилар, сабоқ оладилар, баҳра оладилар.

Асарлар — бир тараф. Лауреатларнинг шахсияти, биографияси, ижодидаги муҳим нуқталар, асарлари ҳам китобхонни ўзига жалб қилади. Булар адабиётшуносларга ҳам, адибларга ҳам сув билан ҳаводек зарур. Ўтган бир аср мобайнида қайси йили, кимга, қай бир мамлакат фуқаросига адабиёт соҳасидаги Нобел мукофоти берилгани кимни қизиқтирмайди, дейсиз! Бундай маълумотлар жамланган китоб бизда умуман йўқ. Нобел қўмитаси адибнинг қайси ютуғи учун мукофот бераётгани ҳақидаги таъриф эса, ҳар бир қаламқаш учун маёқ бўлиши мумкин. Ахир, «Генерал бўлишни орзу қилмаган аскар — аскар эмас», деган мақолни адиблар учун ҳам қўллаш жоиз-да. Адабиётшунослар масалани шундай қўймасалар, адиблар учун Нобел мукофоти қўлетмас, жуда баланд ва олисдаги бир нарсасидек туюлаверса, ҳеч ким унга интилмаса, қачон бизнинг юртлардан лауреат чиқади? Шу нуқтаи назардан ҳам мазкур китоб қимматлидир.

Унга 1992 йили инглиз тилидан русчага таржима қилиниб, Москвада чоп этилган икки жилдлик китоб асос қилиб олинган. Аввало, бу китоб Ўзбекистонда жуда нодир. Ҳатто Алишер Навоий номли давлат кутубхонасида ҳам, Фанлар Академиясининг асосий кутубхонасида ҳам фақат иккинчи жилди бор. Қолаверса, китоб 1986 йилгача Нобел мукофотига сазовор бўлган лауреатларни қамраб олган.

Қудрат Дўстмуҳаммад интернет билан боғланиб, асрнинг кейинги йилларида мукофот олган адиблар исмини топган ва юзйилликнинг тулиқ рўйхатини тузган. Бундан ташқари, Нобел мукофоти тизимини схема тарзида курсатиб, ўқувчига осонгина тушунтириб берган, лауреатларнинг инсон сифатида ўзига хос хислатларини ўрганган,

биз учун ғайриоддий ҳисобланган, модерн усулларида ёзилган асарларни, лауреатлар ижодига адабий танқидчиликнинг таъсирини, мукофотга сазовор бўлган асарлардан ўзи ўқиб чиққанларини баҳоли қудрат таҳлил қилган. Булар, айтиш мумкин, эътиборга лойиқ. Айниқса, Достоевский билан Андре Жид асарларини ўзаро таққослагани мутахассислар учун ҳам қимматли, деб ўйлайман (Достоевский лауреат эмас). Шу билан бирга, жуда кўп китоб ўқигани билиниб турибди.

Хуллас, бу китоб кенг китобхонлар ва адабий жамоатчилик томонидан яхши кутиб олиниб, ниятларимиз рўёбга чиқишида хизмат қилишига имоним комил.

Профессор ОЗОД ШАРАФИДДИНОВ,
Ўзбекистон Қаҳрамони

ТАРЖИМОНДАН

Ҳар йили бирор-бир мамлакатнинг адиби Нобел мукофотига сазовор бўлаяпти. Тегишли маълумотларни биз чет эл ахборот воситаларидан оламиз. Ўзимизда тезкор ва мунтазам равишда маълумот бериш яхши йулга қуйилмаган.

Нафсиламарини айтганда, ким қайси йил лауреат бўлгани ҳақида маълумот топиш анча мушкул иш, бир тартибга келтирилган китоблар жуда кам. Масалан, Алишер Навоий номидаги миллий кутубхонада инглиз тилидан русчага таржима қилинган «Лауреаты Нобелевской премии» (Москва, «Прогресс», 1992 г.) деб аталган икки жилдлик энциклопедиянинг фақат иккинчиси бор. Биринчиси ҳатто кагалогга ёзилмаган! Ўзбекистон Фанлар Академиясининг анча бой кутубхонасида ҳам, биз мурожаат этган олий ўқув юртининг кутубхонасида ҳам аҳвол шундай. Демак, энциклопедиянинг биринчи жилди Ўзбекистонга етиб келмаган.

Яхшиямки, тошкентлик Мирзакалон Жўраевнинг шахсий кутубхонасида энциклопедиянинг иккала жилди бор экан, улардан фойдаланишга имкон бергани учун миннатдормиз.

Республикамизда кутубхоналар куп, эҳтимол, яна қандайдир китоблар ўз ўқувчисини кутиб ётгандир, лекин ўқийман деган одам уларни топиши жуда мушкул.

Нобел мукофоти лауреатлари ҳақидаги манбалардан яна бири, 1990 йилда Ленинград педагогика институти ходимаси Н. А. Костилёва томонидан тайёрланган «Лауреаты Нобелевской премии по литературе» (1901—1990 гг.) номли библиографик рисоладир. Унда ҳар бир лауреатнинг қисқача биографияси ва асарлари мазмуни баён этилган.

Яна бир манба қирғизистонлик китобшунос Рустан Раҳмоналиевнинг 1990 йилда Фрунзе шаҳрида нашр этилган «Писатели мира — лауреаты Нобелевской премии» китоби булиб, унинг куп қисмини ўн нафар адибнинг Нобел нутқи ва маърузаси эгаллайди. 1990 йилгача мукофот олган адиблар рўйхати ҳам йилма-йил берилган, ҳамма адибларнинг булмаса-да, кўпчиликнинг йирик асарлари ҳақида қисқача маълумот берилган.

Болгариялик тадқиқотчи В. Чолаковнинг 1986 йили Москвада чоп этилган «Нобелевские премии: ученые и открытия» номли китобида Нобелнинг биографияси, Нобел жамғармаси ва Нобел қўмиталари, шунингдек, физика ва кимё соҳасида мукофот олганлар ҳақида маълумот берилган.

Нобел мукофотига сазовор адибларнинг жуғрофиясига диққат билан қарасак, қандайдир анъаналар ё ёзилмаган қонунлар куринади. Россиялик Бунин эмиграцияга кетаётганида у қадар машҳур ёзувчи эмасди. 13 йилдан кейин мукофот олган.

Солженицин, Бродский, польшалик Чеслав Милош ўз ватанидан бадарға қилинган, Пастернак қаттиқ таъқиб остига олинган, мукофотдан воз кечишга мажбур қилинган. (Шундай бўлгач, бу лауреатларнинг ютуғини ўз ватанлари обрўсига йўйиш тўғри бўлармикин?) Социалистик лагердан бор-йўғи икки адиб — Михаил Шолохов ва чехословакиялик Ярослав Сейферт Нобел мукофоти лауреатлари бўлиб, ўз ватанларида тинч яшадилар.

Яна бир қизиқ ҳолат кўзга ташланади: америкалик Теодор Драйзер ва Эптон Синклер машҳур ёзувчилар сифатида танилган бўлса-да, Нобел мукофотини олишмаган. Иккови ҳам собиқ Совет давлатига хайрихоҳ бўлишган, уни тарғиб қилишган. Лев Толстой эса, 1901 ва 1902 йилларда энг муносиб номзод бўлган, лекин мукофот берилмаган. Сабаби, Толстойнинг баъзи дунёқарашлари Нобел мукофоти талабларига мос келмаган. Шу сабабдан, Нобел мукофоти қўмитаси танлов шартлари қўламини кенгайтириб, адабий асарлар билан чекланиб қолмасдан, тарихий асарларни ҳам муҳокамага қўя бошлаган.

Нобел мукофоти қўмитасини қониқтирмаган дунёқараш ҳақида фикримиз мана бундай.

Маълумки, Лев Толстой ўзининг иккита буюк асари — «Анна Каренина» ва «Тирилиш»да катта ер эгаси ва олижаноб инсон сифатида ўзини қийнаб келган бир фикрга урғу беради. «Нима учун ер, унда ўз қўли билан ишламайдиган, ҳатто ишлашни билмайдиган помешчикнинг хусусий мулки бўлиши керак? Ахир, ерга ишлов берадиган, дон ундирадиганлар — оддий фуқаролар — крепостнойлар-ку! Демак, ер ўшаларники бўлиши керак». Ана шундай ўй-хаёллар билан иккала рўмондаги помешчиклар — Левин ва Нехлюдов ўз ерларини крепостнойларга хусусий мулк сифатида бўлиб бермоқчи бўладилар ва ер хусусида

давлат олдидаги мажбуриягларини бажариш учун муайян шартларни кўйишади. Бироқ крепостнойлар «Барин бизни чув туширмоқчи», деган хадик билан ерга эгаллик қилишни истамайдилар.

XX аср бошларида Россияда Маркснинг коммунистик ғоялари билан қуролланган сиёсий оқимлар юзага келиб, монархияга, шунингдек, дунёдаги ижтимоий тузумга жиддий хавф солаётган бир пайтда, Лев Толстойнинг ер ҳақидаги мулоҳазалари Нобел мукофотини берадиганларга ёқмаган бўлиши мумкин. Ажаб эмас, аниқ сабабни яқин орада эшитиб қолсак. Гап шундаки, Низомга кўра Нобел кўмиталарининг архивлари 50 йилдан кейин ошкор қилинади. 1901—1949 йиллар архиви 2000 йил 2 январда очилди, деб айтилган, лекин бизгача бу ҳақда маълумот етиб келгани йўқ.

Ўтган бир асрда Нобел мукофоти олган адибларнинг тўла рўйхатини тузишда юқорида тилга олинган манбалардан ганқари интернетдан ҳам фойдаландик. Лауреатлар жуғрофиясини ўрганиб, бир қанча умумлашмалар қилдик. Жами 97 нафар лауреат мамлакатлар бўйича қуйидаги миқдорда тақсимланган: Франция — 12, АҚШ — 9, Олмония — 8, Буюк Британия — 7, Швеция, Италия — 6 тадан, Испания, Россия — 5 тадан, Польша — 4 та, Дания, Норвегия, Ирландия — 3 тадан, Швейцария, Греция, Чили, Япония — 2 тадан, Австралия, Австрия, Бельгия, Гватемала, Миср, Исроил, Ҳиндистон, Исландия, Колумбия, Нигерия, Финландия, Чехия, Югославия, Мексика, Тринидад, Жанубий Африка Республикаси, Португалия, Хитой — 1 тадан.

1914, 1918, 1935, 1940—1943 йилларда адабиёт соҳасида Нобел мукофоти берилмаган. Айрим йилларда бир мукофот икки адибга тенг тақсимланган.

Юзга яқин лауреатдан бор-йўғи тўрттаси Осиё қитъасидан чиқибди: Рабиндранат Тагор, Ясунари Кавабата, Кензабуро Оэ, исроиллик Агнон. Қатор-қатор саволлар қалашиб келади: «Нега бунақа бўлди? Негача Осиё қитъасидан фақат тўрт киши лауреат бўлди? Негача бизнинг юртлардан ҳеч ким бу мукофотни олмаган? Бошқа юртлардан, халқлардан бизнинг қаеримиз кам?» ва ҳоказо. Бу саволларга адабиётшунос олим Озод Шарафиддинов мулоҳазаларидан бирмунча жавоб топиш мумкин:

«Шўро замонида Нобел мукофотига юқоридан қараб, уни менсимай, назарга илмай ўрганиб қолганмиз. Бу му-

кофотни бизда ёқтирмас эдилар. У ҳақда гап кетса, расмий кишилар бурнини жийирарди, пешонаси тиришарди. Сабаб шунда эдики, кўп ҳолларда Нобел мукофоти ҳукуматга расман ёқадиган адибларга эмас, балки ёқмайдиган, у қарши чиққан адибларга берилган. Чунки Нобел мукофоти асарнинг фақат ғояси учун эмас, бадиияти, санъати учун ҳам берилган. Мана шу маънода руслардан биринчи бўлиб мукофот Иван Бунинга берилган. У Совет ҳокимиятини қабул қилмаган, Россиядаги фуқаролар уруши ва Октябр тўнтариши даврини «малъун йиллар» деб атаган. Совет ҳокимияти ҳам Бунинни ёқтирмаган. Борис Пастернак ҳам «Доктор Живаго» романида Октябр тўнтаришини инсоният тарихидаги энг катта хато деб атаган. Бу рўмон Советлар мамлакатида нашр қилинмаган. Солженицин ҳақида гапирсак, унинг «ГУЛАГ архипелаги» асари совет ҳокимиятининг кирдикорларини очиб ташлаган эди. 80-йилларга келиб эса, унинг емирилишида катта рол ўйнаган. Учала адиб ҳам ўз ваганида қағтиқ қораланган, қатағон этилган, таъқиб қилинган. Шоир Иосиф Бродский ҳам Шўро ҳокимиятини мақтаб биронга шеър ёзмаган. Уни суд ҳукми билан текинхўр деб айблаб, чет элларга бадарға қилиб юборилган. Фақат Михаил Шолохов ҳокимиятга ёқадиган ёзувчи бўлгани учун Нобел мукофоти олгани Шўро давлати томонидан табрикланган. Шуни ҳам айтиш керакки, Нобел мукофоти олган ҳамма адибларнинг ижоди осмон қадар, жаҳон адабиётида янги саҳифа очган, деб ўйламайман. Уртамиёнлари ҳам бор. Баъзиларини биз қабул қилолмаймиз. Бунинг учун ёзувчини айблаб бўлмас, балки, ўзимиз — китобхонлар унга тайёр эмасдирмиз, фикримиз торроқ, чекланган бўлиши мумкин. Шундай бўлганда ҳам Нобел мукофоти берадиган ташкилотлардан жиндек гинам бор. Улар ҳамма вақт объектив бўлолмаётдилар, мукофотга арзийдиган адиблар четда қолиб кетаяпти. Масалан, Мухтор Авезов билан Чингиз Айтматовни олайлик. Мухтор Авезов қозоқ халқининг улуғ ёзувчиси. «Абай» ва «Абай йўли» эпопеяларининг ўзиёқ, бошқа асарларини айтмаганда, тарихда қоладиган улуғ асарлар. Чингиз Айтматовнинг ҳикоялари, қиссалари, рўмонлари ҳам жуда теран, мен уларни жаҳон адабиётидаги чўққи асарлардан, деб ҳисоблайман».

Нобел мукофотини қўлга киритиш учун қандайдир курашлар, таниш-билишчилик, номзод кўрсатиш ҳуқуқига эга одамларнинг кўнглини овлаш каби уринишлар бўлиб

туриши табиий бир ҳол. Буни Пабло Неруданинг ушбу китобда берилган хотираларида ҳам кўриш мумкин. Хукуматлар ўртасидаги сиёсий муносабатлар нуқтаи назаридан, бадият бобида эришган ютуқларидан кўра унга қилган хизматларини ҳисобга олган ҳолда мукофот беришлар бўлган. Бундай пайтларда адабий жамоагчилик норозилик билдирган, Нобел кўмитасини. Швеция академиясини танқид қилган.

Бир аср мобайнида Нобел мукофоти олган адибларнинг биографияси билан танишиб, шундай ҳулосага келдикки, уларнинг бари, Ер куррасининг қайси қиғъасида, қайси мамлакатда яшагани ёки яшаётганидан қатъи назар, европача тарбияланган.

Мазкур китобда берилган Альфред Нобел биографияси, васиятномаси, Нобел жамғармаси ва кўмиталари ҳақидаги маълумотлар юқорида айтилган икки жилдлик энциклопедия ва В. Чолаковнинг китобидан олинди. 1901—1986 йиллар мобайнида Нобел мукофоти олган лауреатларнинг биографиялари икки жилдлик энциклопедиядан қисқартириб, 1986—1990 йиллардаги лауреатларнинг биографиялари Н. А. Костилёвнинг библиографик рисоласидан таржима қилинди. Қолган лауреатларнинг биографияларини интернетдан олдик, лауреатларнинг шахсиятлари ва асарлари таҳлили ҳам бизники.

АЛЬФРЕД НОБЕЛ КИМ ЎЗИ?

Альфред Нобел — швециялик кимёгар-тажрибачи ва бизнесмен, динамит ва бошқа портловчи моддалар изобретчиси, ўз номидаги мукофотни таъсис этиб, хайрия жамғармаси ташкил қилган. Бу мукофот вафотидан кейин унинг номини дунёга машҳур қилди. Инсон сифатида унинг хислатлари мислсиз зиддиятли ва ақлга тўғри келмайдиган — парадоксли эди. Замондошлари уни XIX аср иккинчи ярмидаги омадли капиталистга ўхшатишмайди. У ёлғизликка, тинчгина яшашга мойил, шаҳарнинг ғала-ғовурини емон кўрарди, айни пайтда, ҳаётининг кўп қисмини шаҳар шароитида ўтказган, саёҳатларда кўп бўлган. Унга замондош, дунёни ағдар-тўнтар қилиб юрадиган ишбилармонларга нисбатан Нобелни «спартанлик» дейиш мумкин эди. Чунки у чекмаган, спиртли ичимлик ичмаган, қимор ўйинлари билан шуғулланмаган. Миллати швед бўлса-да, уни европалик космополит ҳам дейиш мумкин эди. Фран-

Bu tanishuv parchasidir. Asarning to'liq versiyasi
<https://kitobxon.com/oz/asar/4711> saytida.

Бу танишув парчасидир. Асарнинг тўлиқ
версияси <https://kitobxon.com/uz/asar/4711>
сайтида.

Это был ознакомительный отрывок. Полную
версию можно найти на сайте
<https://kitobxon.com/ru/asar/4711>